

Smuk Péter

A TUDÁS ÚJ MINŐSÉGE ÉS A DEMOKRATIKUS LEGITIMÁCIÓ

TUDÁS ÉS LEGITIMÁCIÓ

A demokratikus kormányzattal kapcsolatos fenntartás, miszerint a kormányzás olyan tömeg felhatalmazásától ered, amelynek tagjai vajmi keveset tudnak a problémák társadalmi méretű összefüggéseiről, ezzel szemben a kormányzó elitek döntéseit egyre több esetben már a demokratikus legitimáció forrásától független szakértői vagy kormányzási tudásra alapozzák. Amikor a „tudás” különböző formáinak (hétköznapi tapasztalat, tudományos szakértelem, mesterséges intelligencia stb.) törvényhozásban játszott vagy a jövőben lehetségesen betöltött szerepéről gondolkodunk, emberi tudásunk határait és az azt kiegészítő lehetőségeket kutatjuk. Emberi tudáson alapuló választásainkat, legyenek azok (köz)politikai, jogalkotói vagy választói döntések, a különféle érdektörekvések befolyásoló erején túl érdemben meghatározza, hogy az adott kérdésben mi a rendelkezésre álló tudás, információbázis, és milyen képességeink vannak annak feldolgozására, az összefüggések felismerésére és a következtetések levonására. Tudásunk, segítse az emberi vagy a mesterséges intelligencia, egyaránt a demokratikus akaratképzés és legitimáció bázisa, ezért ebből a szempontból néhány kapcsolódó, szubsztantív kérdés megfontolását javasoljuk.

A (poszt)modern társadalmak igen nagy mértékben tudásfüggőek, melyekben minden döntés tudást hordozó (szak)emberektől függ. Sem az egyén nem mer saját életének lényeges sarokköveinél önálló döntéseket hozni, sem a társadalom mint egység. Minden döntés racionális indoklást igényel. [...] Mind az egyéni, mind a társadalmi szinten racionális indok nélkül a döntések támadhatóvá válnak. A tudás növekedésével úgy tűnik, a döntési szabadságfokok részben megnöttek, de sok szempontból le is szűkültek. A „szakértők korszakában” függünk az éltünket meghatározó szakértőktől és az ő állítólagosan objektív tudásuktól.¹

¹ DEMSZKY 2017: 82.

Ez a tudás politikai jelentőségre is szert tesz, hiszen a jelzett szakértői tudás iránti igényből fakadóan a politikai döntéseket nem lehet csupán pártprogramok vagy egyéb politikai akaratok megnyilvánulásaként prezentálni. Az egyes közpolitikai döntések legitimitációjához szükséges a tanácsadói folyamatot bebizonyítani, és hogy az adott esetben „a tudomány jelenlegi állása szerint a lehető legjobb választás volt”. Jóllehet a hagyományos szakértői tudást egyre inkább kiegészíti a formátlanabb, úgynevezett „tapasztalat alapú tudás”, amely azonban – még ha esetenként jelentős befolyásra tesz is szert, vagy sikerrel vindikálja magának a legitimitációs bázist – csupán a társadalom kisebb részének képviselőjében és valódi mandátum nélkül jelenik meg.²

A „szakértői” tudás alkotmányos pozícióinak³ megítéléséhez szükséges annak rögzítése, hogy a tudomány szabadságának alkotmányos védelme azt kívánja kifejezni, hogy a társadalom „tudományos” alrendszere más, attól sokszor idegen befolyástól mentesen működhessen. A tudományos tudás felhalmozása, alkalmazása és terjesztése ugyanis olyan társadalmi érték, amely a megfelelő közösségi döntések és a közösség biztonságának, jólétének záloga lehet. Ugyanakkor a szakértői vagy tudományos tudás egyes közpolitikai döntéseket is meghatározhat, azonban a közpolitikai (*policy*) döntéseket politikai (*politics*) megfontolások is befolyásolják. Ebben a körben válhat valóssá ez a negatív hatású visszacsatolás, ám akár a középkori császári-egyházi hatalmak, akár a modern kor gazdasági vagy pártpolitikai érdekei jelentik a kihívást, a tudományos igazságnak a közhatalomtól eltérő igazolási alapjai vannak.

HOZZÁADOTT LEGITIMÁCIÓ – VÁLSÁGHELYZETEKBE

A szakértői tudás és a demokratikus legitimitáció közötti feszültség megjelenésének sajátos szituációja a válsághelyzetekre vonatkozó jogalkotás és ítélezés, amikor a szaktudás értéke különösen megnő (het). Egyrészt el kell ismernünk, a technológiai fejlődéssel, a válságok komplexitásával összefüggésben a speciális szakértelem gyakran szükséges a válságokra adott hatékony válaszok kidolgozásához, mivel a szakértők betekintést nyújthatnak a válság technikai, tudományos aspektusaiba, és segíthetnek a leghatékonyabb megoldások meghatározásában. Másrészt a demokratikus legitimitáció elengedhetetlen annak biztosításához, hogy a válságra adott válaszként hozott közpolitikai döntések és intézkedések tükrözzék

² A népi konzultációkra utalva lásd DEMSZKY 2017: 89.

³ POST 2013.

a szélesebb lakosság értékeit és prioritásait. A szakértői tudás és a demokratikus legitimitáció több módon léphet kölcsönhatásba egymással a válságjogalkotásban és -bíráskodásban.

A kormányok a válságpolitikák és a jogszabályok kidolgozásához kérhetik a szakértők hozzájárulását, ugyanakkor biztosíthatják a demokratikus elszámoltathatóságot biztosító mechanizmusok meglétét is. Ez magában foglalhatja a szakértői tanácsadó testületek létrehozását vagy a szakmai szervezetekkel való konzultációt. A demokratikus legitimitáció biztosítása érdekében fontos, hogy a kormányok átláthatóan ismertessék a politikáik mögött álló érveket és az azok alátámasztására használt bizonyítékokat. Ez magában foglalhatja a politikai döntések egyértelmű indokolását, valamint az adatok és szakértői elemzések, hatásvizsgálatok nyilvánosságra hozatalát. Bizonyos esetekben a bíróságok feladata lehet a válságpolitikákból eredő viták elbírálása. Ezekben az esetekben a bíróságoknak mérlegelniük kell a felek által bemutatott szakértői ismereteket a demokratikus megfontolásokkal, például az alkotmányos védelemmel és a jogállamisággal szemben. A kormányok bevonhatják a nyilvánosságot a politikai döntéshozatali folyamatba azáltal, hogy nyilvános konzultációk, települési gyűlések vagy más mechanizmusok révén visszajelzést és hozzájárulást kérnek. Ez segíthet annak biztosításában, hogy a politikák tükrözzék a lakosság szélesebb rétegeinek értékeit és prioritásait. Miközben a szakértői tudás kritikus fontosságú lehet a hatékony válságreakciók kidolgozásához, fontos biztosítani, hogy a politikák és az intézkedések demokratikus ellenőrzés és elszámoltathatóság tárgyát képezzék.

A világban a korábbi válsághelyzetek világítottak rá igazából arra, hogy a kormányzat választott, így demokratikus legitimitációval és elszámoltathatóság mellett funkcionáló tisztségviselői több szempontból, jó néhány fontos kérdésben már nem demokratikus felelősségük (vagy a népképviselő) alapján hozzák döntéseiket.⁴ Ilyen, a demokratikus felhatalmazás és a tudományos szaktudás közti konfliktushelyzeteket a gazdasági válság, a klímaváltozás és természetesen a járvány jócskán kitermelt.⁵ Külön kockázatot jelenthet, hogy a kormányzat adminisztratív úton dönthet arról, melyik szakértői álláspontot választja, de akár befolyásolhatja is azokat.⁶

⁴ SMUK 2018: 203.

⁵ A Covid-19-pandémia idején a magyar járványügyi védekezés szinte valamennyi intézkedése kapcsán az orvostudomány által kínált álláspont igazoló érvként hangozhatott el. Akkor is, ha egyrészt alternatív vagy inkább áltudományos vélemények is megjelentek, másrészt egyre erősebbé váltak a nemzetgazdasági, jóléti szempontok. A politikai kommunikáció körülmétekből bemutatását és elemzését adja: SZABÓ 2022.

⁶ Amerikai példával lásd POST 2013.

Míg a kormányzati adminisztráció számára a szakértői tudás becsatornázása alapértelmezettként rendelkezésre állt, a magyar Alkotmánybíróságnak ennek hiányában s mégis megalapozottan kellett az alapjogi tesztek alkalmaznia a szükségesség és az arányosság kérdésében. Amikor az Alkotmánybíróságnak tudományos tudást kellett álláspontjához alapul vennie, már korábbi gyakorlatához visszanyúlva határozhatta meg⁷ ennek módszerét.⁸ A testület az adott időpontban „meghatározó tudományos világgép” figyelembevételével eljárva a védőoltások alkalmasságát a koronavírus-járvány leküzdésére elfogadta.⁹

A „TUDÁS” ÚJ MINŐSÉGE:
A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA ÉS A
DEMOKRATIKUS LEGITIMÁCIÓ

A tudás tudományos eredményekre alapított tekintélye egyfajta objektív helyes megoldás lehetőségével csábít – szemben a közpolitikák pártpolitikai meghatározottságával és emiatt szubjektív, partikuláris jellegével. Itt nem a platóni filozófuskirály¹⁰ iránti igényre hívnám fel a figyelmet elsősorban, mert a tudomány és a politika szférája közötti személyi átjárást a demokratikus (értsd: politikai) eljárások és értékelések alá rendelődésként tartjuk fenn. Itt az „objektív tudás” felhasználására figyeljünk, illetve hogy az arra való hivatkozás kikezdi-e, meghaladja-e a demokratikus legitimitációt. A kérdést fentebb részben megválaszoltuk:

⁷ Részletesen kifejti: ERDŐS 2022: 115–118.

⁸ „Minthogy a fenti mérlegelés nem választható el tudományos – virológiai, biológiai, orvostudományi – szakkérdésektől, az Alkotmánybíróság emlékeztet a hasonló ügyekben kialakított gyakorlatára, miszerint az egészségügyi beavatkozásokkal kapcsolatos szaktudományos kételyek megítélése és a versengő álláspontok közti választás kívül esik a kompetenciáján (39/2007. (VI. 20.) AB határozat (a továbbiakban: Abh5.)) [...] Az Alkotmánybíróság hasonló ügyekben arra is rámutatott, hogy »a természettudományos ismeretekkel összefüggő alkotmányossági problémák megoldásához a szaktudományos álláspontoknál szélesebb vizsgálódás lehet szükséges« (Abh5.). E kiterjesztett vizsgálat keretében az Alkotmánybíróság az adott időpontban »meghatározó tudományos világgép« figyelembevételével járt el, amelynek forrásaként például az Egészségügyi Világszervezet (a továbbiakban: WHO) vonatkozó dokumentumaira támaszkodott.” 27/2021. (XI. 5.) AB határozat, [80] – ABH hivatkozások nélkül.

⁹ 3537/2021. (XII. 22.) AB határozat, [54]; igaz, emellett nem mulasztott el utalni „a nyilvánosságban is megjelenő, a Kormány által működtetett Koronavírus Tájékoztatói Központtól, illetve az Országos Kórházi Főigazgatóságtól származó” adatokra sem, vö. 27/2021. (XI. 5.) AB határozat, [90].

¹⁰ „Platón azt feltételezte, hogy a filozófuskirály vagy -királyok képesek a formák világából a legáltalánosabbakat megismerni, a jóságot, szépséget, igazságot, ezt a tudást magukban hordozva döntéseik tévedhetetlenek lesznek. Az államot irányító törvények, amelyeket így megalkotnak szintén a közösség tökéletes koordinálói lesznek.” SZOBOSZLAI-KISS 2023: 117.

kiélezett helyzetekben a politikai döntéshozatal kiegészítő igazolásokra szorul, ezt a funkciót a szakértők, az akadémiai tudás képes ellátni. Újabban viszont a tudás új minősége foglalkoztatja a tudományos diskurzusokban részt vevőket: a mesterséges intelligencia (MI) alkalmazásának lehetőségei, illetve jogi-etikai korlátai, az emberi közreműködés meghaladásából fakadó jövőbeli kockázatai.¹¹

A digitális alkalmazások a hihetelen mennyiségű és feldolgozásra szoruló adat tömegében segítő kezet nyújtanak különféle kormányzati, jogalkotási és jogalkalmazási feladatoknál. Susskind megállapítása szerint az állam rendkívül erős képességre tesz szert a törvények érvényre juttatásában, míg egyes nagy hatalmú techcégek képesek lesznek meghatározni szabadságunk határait, meghatározzák demokráciánk egészségét, és döntést hozhatnak a társadalmi igazságosság létfontosságú kérdéseiről is.¹² A közösségi ügyekben hozott közpolitikai döntések hatásaiért felelősséggel tartoznak a döntéshozók, legyenek azok előnyösek, a közjót szolgálók, vagy akár jelentős társadalmi károkkal vagy emberi jogsértésekkel fenyegetők, erre a demokratikus rendszerekben a számonkérhetőség mechanizmusait szükséges kiépíteni. Az emberen vagy az állami szervek hatáskörén kívüli tényezőkre hivatkozás szűk körben (például *vis maior*, a katasztrófák egyes aspektusai) állhat meg – különben a választások és a demokratikus visszacsatolás eljárásai értelmüket veszítik. Ezért kiemelt feladat, hogy a demokratikus eljárásokat újragondoljuk.¹³ A digitális technológia adta lehetőségek és a mesterséges intelligenciához közelítő automatizált döntéshozatal kulcspontjain jó- és rossz-hiszemű felhasználókat egyaránt találunk, így az egyének jogai mellett maguk az eljárások is védelemre szorulnak.¹⁴

A parlamenti eljárásokkal kapcsolatos MI-alkalmazási lehetőségeket megközelíthetjük a parlamenti kormányzás szemszögéből, amihez praktikusán többszintű támogatást nyerhetünk. Az alsóbb szintű adminisztratív feladatokon (elsődleges adatfeldolgozás, iratminták és ügyfélkapcsolatok kezelése stb.) túl a megfelelő adatbázisokhoz való hozzáférés és az azokon végezhető műveletek lehetőségétől függően új világ tud megnyílni az emberi munkát igénylő korábbi paradigmához képest. Esettanulmányok készítésében, különféle ember-ember kapcsolatok előkészítésében, adatgyűjtés és elemzés révén, például vizsgáló-

¹¹ A rendkívül gazdag szakirodalomból: BIRD et al. 2020; LUCKE–ETSCHIED–FITSILIS 2022; KORYZIS et al. 2023: 66; DONAHOE–METZGER 2019. A kormányzati alkalmazást illető közpolitikai elemzésekhez: MONTOYA–RUMMERY 2020; US House Select Committee on the Modernization of Congress 2022; az Európa Tanács akcióihoz lásd Artificial Intelligence: Ensuring respect for democracy, human rights and the rule of law [é. n.].

¹² SUSSKIND 2018: 346.

¹³ BARTLETT 2018.

¹⁴ Nemzetbiztonsági és tágabb összefüggéseihez lásd FARKAS–KELEMEN 2023.

bizottság támogatásával jelölhetjük ki az újabb alkalmazási szintet. A közpolitikai kérdésekben már tartalmi elemzéshez nyújthat az MI segítséget. Különbéle nyelvi alapú modellek már megírják a törvényjavaslat szövegét, azokhoz – és indokolásukhoz – már széles körű információbázist képesek felmutatni. Hazai, nemzetközi statisztikai adatokból, adatbázisokból, szabályozási előzményekből, azok bírósági gyakorlatából már közpolitikai modelleket, alternatívákat tudnak megfogalmazni, és ezt a képviselők asztalára teszik. Újabb szintet képviselhet, amikor a mesterséges intelligencia valós idejű módon tudja utánkövetni a törvényhozás, a közpolitikai döntések sorsát, majd hozzájárulni azok visszacsatolásához, kiértékeléséhez, felülvizsgálatához.¹⁵

A demokratikus legitimitációval kapcsolatos alkotmányjogi fenntartásaink az MI vagy más fejlett digitális alkalmazások körét illetően a demokratikus eljárások különböző szintjeit célozzák. A néprészvétel választásokon és referendumokon való megnyilvánulása teszi különösen érzékennyé az MI, az internetes algoritmusok és egyéb digitális eszközök a közvélemény formálására való alkalmasságát. Miközben hozzájárulhatnak az információszerzéshez, több és minőségibb alternatív információforrást tudnak kínálni a választópolgárok számára; addig sérülékenységet okoz, ha ezek az információk eltorzultak, mert a digitális megoldások a dezinformációs, manipulációs stratégiák alkalmazását is könnyítik.

Az etikai megfontolások között nyilván az ember szerepel az első helyen. Embert helyettesíthet-e digitális megoldás vagy mesterséges intelligencia? Az automatizált döntéshozatal a jogalkotási, jogalkalmazási vagy a magánszféra különböző területein magas szintű felülvizsgálati lehetőségekkel és világos felelősségi klauzulákkal¹⁶ képzelhető el. Az ártó szándékú felhasználások, illetve az adatbázisok manipulatív kezelése nemcsak a nem semleges (hanem manipulált) algoritmusok miatt kockázatosak, de ezeknek az eredményeit már az elején, akár adatbetáplálásnál is lehet manipulálni. Úgyhogy ezeknek az eljárásoknak az emberi, sőt demokratikus felügyelete mindenképpen elvárható. Az Európai Unió AI-rendelete a következőképp fogalmaz:

Az igazságszolgáltatásra és a demokratikus folyamatok irányítására szánt egyes MI-rendszereket nagy kockázatúnak kell tekinteni, figyelembe véve a demokráciára, a jogállamiságra, az egyéni szabadságokra, valamint a hatékony jogorvoslathoz és a tisztességes eljáráshoz való jogra gyakorolt potenciálisan jelentős hatásukat.

¹⁵ A piramismodellbe rendezhető alkalmazási szintekhez lásd AI Tools for Congress 2023; US House Select Committee on the Modernization of Congress 2022.

¹⁶ G. KARÁCSONY 2020: 91–101; SALES 2020: 33.

Így különösen, az esetleges torzítások, hibák és átláthatatlanság kockázatának kezelése érdekében indokolt nagy kockázatúnak minősíteni az igazságügyi hatóságok által vagy nevében történő használatra szánt azon MI-rendszereket, amelyek célja, hogy segítsék az igazságügyi hatóságokat a ténybeli és a jogi elemek kutatásában és értelmezésében, valamint a jog konkrét tényekre történő alkalmazásában. [...] Az MI-eszközök alkalmazása támogathatja a bírák döntéshozatali hatáskörét vagy a bírói függetlenséget, de nem válthatja azt fel, mivel a végső döntéshozatalnak ember által irányított tevékenységnek kell maradnia. Az MI-rendszerek nagy kockázatúként való besorolása azonban nem terjedhet ki azokra az MI-rendszerekre, amelyek olyan, tisztán járulékos adminisztratív tevékenységek elvégzésére szolgálnak, amelyek nem befolyásolják a tényleges igazságszolgáltatást az egyedi ügyekben, mint például a bírósági határozatok, dokumentumok vagy adatok anonimizálása vagy álnevesítése, a személyzet közötti kommunikáció, adminisztratív feladatok ellátása.¹⁷

A jogállami garanciák körében az alapjogok sérelmének megelőzésén túl azt emelhetjük ki, hogy a fejlesztések egyes lépései szabályozottak és ellenőrzöttek legyenek. Jobb, ha a kormányzati műveletekben alkalmazott mesterséges intelligencia vagy digitális szolgáltatások¹⁸ fejlesztője, annak rendszergazdája nemzetbiztonsági átvilágítás alá esik, hiszen befolyást tudna gyakorolni egy államhatalmi szerv működésére. Az alkalmazás feletti demokratikus kontroll a politikai bizalmat építheti fel: akár az ellenzék és a kormányoldal relációjában értelmezzük, akár az állampolgári bizalom dimenziójában.¹⁹

¹⁷ Az Európai Parlament és a Tanács 2024. június 13-i (EU) 2024/1689 rendelete a mesterséges intelligenciára vonatkozó harmonizált szabályok megállapításáról, preambulum (61). Lásd még MEZEI 2023: 53–70. Felhívhatjuk a figyelmet arra a markáns különbségre, hogy míg az EU dokumentuma erőteljesen hangsúlyozza ezeket a magánszférát és alapjogokat érő kockázatokat, addig Magyarország MI-stratégiája erősen innovációorientált. Lásd *Magyarország Mesterséges Intelligencia Stratégiája 2020*.

¹⁸ Az Alaptörvény 12. módosításával és a 2023. évi CIII. törvénnyel „megalapított” digitális állampolgárság programmal a magyar közigazgatás (Európai Unió háttérrel) szintet lép, annak adatvédelmi-kiberbiztonsági kockázataival, paradigmaváltásával és mesterséges intelligencia alkalmazásaival együtt, lásd *Digitális Állampolgár weboldal*.

¹⁹ LUCKE–ETSCHIED–FITSILIS 2022: 6.4; BIRD et al. 2020: 29–32.

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- AI Tools for Congress (2023). *POPVOX Foundation*, 2023. április 21. Online: <https://www.popvox.org/blog/ai-tools-for-congress>
- Artificial Intelligence: Ensuring respect for democracy, human rights and the rule of law [é. n.]. *Parliamentary Assembly of the Council of Europe*. Online: <https://pace.coe.int/en/pages/artificial-intelligence>
- BARTLETT, Jamie (2018): *The People vs Tech: How the Internet is Killing Democracy (And How We Save It)*. London: Penguin.
- BIRD, Eleanor – FOX-SKELLY, Jasmin – JENNER, Nicola – LARBEY, Ruth – WEITKAMP, Emma – WINFIELD, Alan (2020): *The Ethics of Artificial Intelligence: Issues and Initiatives*. Brussels: European Union. Online: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/634452/EPRS_STU\(2020\)634452_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/634452/EPRS_STU(2020)634452_EN.pdf)
- DEMSZKY Alma Míra (2017): A tudás szerepe a (poszt)modern társadalmakban. In CSÁFOR Hajnalka – TÁNCZOS Tamás – CSUGÁNY Julianna (szerk.): *Tudás és innováció a XXI. század gazdaságában: Válogatás a Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar oktatóinak 2016-05 tanulmányaiból*. Eger: EKE Líceum, 78–95.
- Digitális Állampolgár weboldal*. Online: <https://dap.gov.hu/>
- DONAHOE, Eileen – MACDUFFEE METZGER, Megan (2019): Artificial Intelligence and Human Rights. *Journal of Democracy*, 30(2), 115–126. Online: <https://doi.org/10.1353/jod.2019.0029>
- ERDŐS Csaba (2022): Gondolatok a különleges jogrendi alapjog-korlátozás alkotmánybírói gyakorlatáról. *Jog–Állam–Politika*, 14(Klnsz2), 103–120. Online: https://jap.sze.hu/images/lapsz%C3%A1mok/2022/kukorelli_kulonszam/tanulmanyok/JAP_2022_kulonszam_2_erdos_csaba.pdf
- FARKAS Ádám – KELEMEN Roland szerk. (2023): *A fejlődés fogságában? Tanulmányok a kibertér és a mesterséges intelligencia 21. századi állam- és jogfejlesztési, társadalmi, biztonsági kapcsolódásai köréből*. Budapest: Gondolat.
- G. KARÁCSONY Gergely (2020): *Okos eszközök – Okos jog? A mesterséges intelligencia szabályozási kérdései*. Budapest: Dialóg Campus.
- KORYZIS, Dimitris – MARGARIS, Dionisis – VASSILAKIS, Costas – KOTIS, Konstantinos – SPILIOTOPOULOS, Dimitris (2023): Disruptive Technologies for Parliaments: A Literature Review. *Future Internet*, (15)2, 66. Online: <https://doi.org/10.3390/fi15020066>
- LUCKE, Jörn von – ETSCHIED, Jan – FITSILIS, Fotios (2022): Using Artificial Intelligence for Legislation: Thinking About and Selecting Realistic Topics. *CEUR Workshop Proceedings*. Online: <https://ceur-ws.org/Vol-3399/paper3.pdf>
- Magyarország Mesterséges Intelligencia Stratégiája, 2020–2030* (2020). Budapest: Digitális Jólét Nkft. Online: <https://digitalisjoletprogram.hu/files/2f/32/2f32f239878a-4559b6541e46277d6e88.pdf>
- MEZEI Kitti (2023): A mesterséges intelligencia jogi szabályozásának aktuális kérdései az Európai Unióban. *In Medias Res*, 12(1), 53–70. Online: <https://doi.org/10.59851/imr.12.1.4>

- MONTOYA, Daniel – RUMMERY, Alice (2020): The Use of Artificial Intelligence by Government: Parliamentary and Legal Issues. *NSW Parliamentary Research Service*, E-brief, 02/2020. Online: <https://www.parliament.nsw.gov.au/researchpapers/Pages/The-use-of-AI-by-government-parliamentary-and-legal-issues.aspx>
- POST, Robert C. (2013): *Democracy, Expertise, and Academic Freedom: A First Amendment Jurisprudence for the Modern State*. New Haven – London: Yale University Press.
- SALES, Lord (2020): Algorithms, Artificial Intelligence, and the Law. *Judicial Review*, 25(1), 46–66. Online: <https://doi.org/10.1080/10854681.2020.1732737>
- SMUK Péter (2018): *Magyar és európai pártjog*. Budapest: Gondolat.
- SUSSKIND, Jamie (2018): *Future Politics: Living Together in a World Transformed by Tech*. Oxford: Oxford University Press.
- SZABÓ Gabriella szerk. (2022): *Érzelmek és járványpolitizálás: Politikai érzelemnedzserek és érzelemszabályozási ajánlataik Magyarországon a COVID-19-pandémia idején*. Budapest: Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Társadalomtudományi Kutatóközpont – ELTE Eötvös. Online: <https://www.eltereader.hu/media/2022/02/Szabo-Gabriella-Erzelmek-a-jarvany-idejen-vs.pdf>
- SZOBOSZLAI-KISS Katalin (2023): *Miről beszélek, amikor a görögökről beszélek: Tanulmányok az athéni demokráciáról, filozófiáról, boldogságról*. Budapest: Gondolat.
- US House Select Committee on the Modernization of Congress (2022): *Final Report* (Report No.117-646). Washington, DC: US Government Publishing Office. Online: <https://www.congress.gov/117/crpt/CRPT-117hrpt646/GPO-CRPT-117hrpt646.pdf>

